

Pròleg

Les noves immigracions, la integració i la llengua¹

EMILI BOIX-FUSTER

F. XAVIER VILA I MORENO

Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació, Universitat de Barcelona i Parc Científic de Barcelona
Xarxa CRUSCAT, Institut d'Estudis Catalans

«Ajuda'm»

Amb aquest missatge acabava uns dels espots publicitaris que emetien les televisions catalanes durant l'abril del 2003: amb una persona immigrada demanant la col·laboració als autòctons. Uns espots que, combinats amb anuncis a la premsa diària, conformaven una campanya donada a conèixer sota el títol «Ets mestre». De català, s'entenia. Una campanya que es feia, precisament, perquè hi havia la percepció que, majoritàriament, els autòctons parlaven —i parlen— en castellà amb els nous immigrants. I així, és clar, costa moltíssim més aprendre a parlar la llengua pròpia del país.

A començament de segle XXI, els percentatges d'immigració extracomunitària a molts dels nostres barris i ciutats s'acosten als de Lió (10 %), als de Brussel·les (14 %) o als de Berlín (17 %). Creix igualment el nombre de comunitaris que decideix instal·lar-se entre nosaltres, de manera temporal o definitiva. I creix també el nombre de persones en estada temporal, ja siguin turistes, estudiants, treballadors de diversos sectors... al nostre país. Un país on les immigracions —les «velles» immigracions «interiors»— ja havien assolit xifres rècord, fins i tot en termes internacionals, en un passat encara molt recent. Tot plegat planteja uns reptes socials, econòmics i polítics formidables.

«It's raining again...»

Les «noves immigracions» van començar a prendre volada durant els noranta, i han assolit un clímax amb el canvi de mil·lenni. L'acceleració de la seva arribada, després de dues dècades d'estabilitat demogràfica, ha sacsejat les aigües d'un país ja prou complex en termes lingüístics i nacionals. En termes quantitius, el percentatge de nous immigrants no és encara dels més alts a Europa. Però independentment de les xifres, la immigració ha esdevingut una qüestió social de primera magnitud en la societat catalana, fins al punt que ha passat a encapçalar sovint els infor-

matius escrits i audiovisuals, i està esdevenint un tema reiterat de la disputa política.

Tot i que amb prou feines fa una dècada de l'acceleració del procés d'arribada, les noves immigracions ja estan transformant profundament la nostra societat. Així, per exemple, fan categoritzar de manera diferent les migracions anteriors, que guanyen en autoctonia enfront dels nous immigrants. Una *autoctonia* que, cal ser-ne conscients, té una enorme transcendència en termes lingüístics. Bona part de les massives immigracions dels anys seixanta no va adoptar el català, i ni tan sols el va aprendre. Aquesta realitat constitueix un obstacle de primera magnitud a l'hora de difondre aquest mateix idioma entre els nous immigrants.

Els reptes de la interposició

La societat catalana viu una situació lingüística complexa, fins i tot enrevessada. En primer lloc, el català és avui —encara, però també «de nou»— un element simbòlic de primer ordre. Però el català no sols té valor emblemàtic, sinó que també és un recurs important per prosperar en força àmbits de la vida del país. D'altra banda, les polítiques lingüístiques anticatalanes del segle XX han aconseguit fer del castellà la primera llengua d'incorporació a la nostra vida econòmica i social, la llengua per defecte amb els forasters. El castellà *s'interposa* entre els nous immigrants i el català, i fa que, per als nous immigrants, accedir a aquest darrer sigui més costós. Si els nous immigrants no aprenen el català, ells es trobaran mancats d'un recurs social per participar plenament en el país, i el país veurà que la seva llengua pròpia, fràgil com és, pot recular en els usos públics i privats. Si torna a haver-hi gent que ni tan sols l'entén, el català pot ser exclòs dels espais públics, amb totes les conseqüències que això comporta. I que, cal tenir-ho clar, no són només lingüístiques. Així doncs, tot fa pensar que cal intervenir urgentment en les noves migracions per evitar conflictes socials oberts. El temps és, també aquí, or.

Però la intervenció no és de cap manera fàcil. Hi ha motius molt diversos que fan del català una opció lingüística secundària a l'hora de la integració, uns motius que tenen molt sovint la seva

1. Aquesta publicació ha tingut l'ajut econòmic de la Xarxa Temàtica de Variació Lingüística: Dialectologia, Sociolingüística i Pragmàtica 2004 XT 00078.

arrel en la feblesa relativa —en la *minorització*— del català entre la població ja instal·lada.

En primer lloc, bona part dels nouvinguts —sobretot els que s'incorporen a les posicions més febles de la societat— arriben a localitats, barris i empreses on el castellà ha esdevingut durant les darreres dècades la llengua ambiental. És prou sabut que aquesta és la llengua majoritària dels sectors treballadors de les regions metropolitanes de Barcelona, València o la Ciutat de Mallorca. A més a més, el castellà ha esdevingut ubic en la nostra societat, i la percepció que hi ha alguna mena d'obligació de passar-s'hi «per educació» en tractar amb forasters és predominant a tot arreu. I és clar, una llengua que és prescindible no atreu interès, si més no prioritari. Aquest desinterès s'accentua especialment entre els qui no tenen perspectives d'arrelar a les nostres terres i perceben el català merament com una llengua dels locals —o d'alguns dels locals. I això, tant si els forasters són executius internacionals destinats temporalment en aquest racó d'Europa com si es tracta de treballadors agrícoles itinerants, amb papers o sense.

En segon lloc, la generalització del coneixement del castellà entre catalans ha desembocat en unes ideologies lingüístiques que dissocien la integració lingüística i la integració social al país. Per a sectors importants que treballen amb generositat acollint els nous immigrants (voluntariat, ONG, Església, gent de les administracions públiques), els aspectes lingüístics de l'acolliment són percebuts gairebé com una nosa, fins al punt que, portats per una commiseració mal entesa, molts d'aquests agents socials acaben convertint el castellà en *la* llengua d'integració en les nostres societats.

En tercer lloc (i no menys bàsic), les nostres autoritats tenen de fet molt poc marge per fer una política d'immigració autònoma d'acord amb les necessitats pròpies. Llevat del cas d'Andorra, les *nostres* polítiques d'immigració es decideixen entre Madrid i Brussel·les. En aquest sentit, i sense anar més lluny, caldria estudiar acuradament fins a quin punt el canvi de tendència detectat entre el 2002 i el 2003 —contenció de la immigració de dellà l'estret de Gibraltar, increment de la immigració llatinoamericana— va ser dissenyat des de la capital del Regne d'Espanya per afavorir un tipus determinat de nouvinguts enfront d'un altre. Les disposicions del nou Estatut de Catalunya intenten millorar aquesta situació, però encara és dubtós fins a quin punt els negociadors catalans reeixiran a guanyar capacitat decisòria en aquest camp. En qualsevol cas, ara com ara les nostres societats tenen greus problemes per dissenyar un model d'interculturalitat propi, perquè moltes actuacions (la informació i l'orientació de la immigració a l'exterior, per exemple) no depenen del seu àmbit de poder. Per més que, això sí, siguin elles les que n'hagin d'assumir al final els costos econòmics en un règim financer de dèficit crònic.

«Venim del nord, venim del sud...?»

Les noves migracions posen en qüestió la capacitat d'integració i fins i tot de supervivència de les nostres societats. Hom ha argumentat, per exemple, que a Catalunya la naturalització dels forasters s'ha fet tradicionalment no pas sobre la base del *ius sanguinis* —el dret de sang— ni del *ius solis* —el dret de sòl—, sinó a partir del *ius linguae* —el dret de llengua: en una nació sense estat i sense capacitat d'emetre documents *nacionals* d'identitat, aprendre català ha estat la manera de passar a ser considerat un català més (Giner, 1998, p. 36).

Aprendre català continua sent una via bàsica —i ràpida— per aconseguir integrar-se en la nostra societat. Però, on queden doncs els qui no l'han après? I fins a quin punt continua vigent aquesta via cap a la integració, tenint en compte els canvis en la concepció de la pertinença i la ciutadania en les societats globalitzades?

Per sort o per desgràcia, la necessitat de repensar les polítiques d'integració no és de cap manera una qüestió local. Certament, l'assassinat del cineasta Theo van Gogh l'11 de novembre del 2004, i encara més, l'atemptat d'al-Qaida del 7 de juliol del 2005 a Londres, van abocar al desconcert els promotors d'uns models multiculturals que somniaven amb la coexistència de comunitats culturals juxtaposades. Però la revolta dels joves d'ascendència immigrada residents a les perifèries urbanes de França durant la tardor del mateix any va posar igualment contra les cordes les polítiques d'integració d'inspiració republicana i jacobina, que exigien la liquidació de la diferència cultural com a preu per a la integració social.

És clar, doncs, que se'ns fa urgent de reinventar un model propi d'acollida i incorporació dels nouvinguts. Als països de llengua catalana se'n comencen a insinuar propostes —com les de Marí (2002), Cardús (2002) o Bastardas (2004). Però cal encara esmerçar-hi molts més esforços, no només teòrics, sinó també de debat públic i de construcció de consens social en favor d'un model propi. Un nou model en què segurament caldrà diferenciar amb cura els grups de nouvinguts, segons les llengües i condicions d'origen social. Un model que no dispensarà un mateix tracte als infants que als jubilats de la tercera edat. Tampoc serà igual l'atenció als qui resideixen molt provisionalment al país, com ara treballadors eventuais, i les expectatives en relació amb la població amb perspectives de residència. Un model que haurà de tenir un objectiu comú d'acollida, però que ha de compatibilitzar l'enriquiment mutu de la interculturalitat amb la desitjada sostenibilitat de la comunitat lingüística originària.

Ens cal bastir un nou model d'incorporació a la nostra societat. Com tantes altres vegades en la història recent, per tal de sobreviure, ens caldrà saber repensar-nos.

Aprendre dels que saben

A l'hora de repensar-nos, res millor que girar els ulls envers aquells que ja han fet camins semblants al que intuïm davant nostre.

La comunitat catalanòfona no és la primera que afronta el repte d'integrar onades de nousvinguts des d'una posició de feblesa o fins i tot de fragilitat sociolingüística i fins i tot política. La història de les minoritzacions lingüístiques és, com a mínim, tan antiga com la història dels moviments migratoris. No som els primers que acullen al·loglots en contextos de contacte i conflicte de llengües. En el fons, molts dels debats sobre les immigracions que floreixen ara mateix entre nosaltres no deixen de tenir, per a força observadors externs, un cert aire de *déjà vu*, en la mesura que reproduïxen discussions produïdes anys, fins i tot dècades, enrere en altres societats.

Certament, no hi ha dues situacions històriques exactament iguals, i no hi ha fórmules màgiques aplicables a qualsevol societat. És feina nostra, en tot cas, d'aprendre de les experiències alienes, tant dels seus encerts com dels seus errors. És amb aquest objectiu, el d'aportar elements per a la construcció del nou model català d'acollida, que s'ha confegit el llibre que teniu a les mans.

«Integrar, des de la fragilitat?»: el contingut del volum

Aquest és un llibre nascut de la preocupació —i de l'ocupació professional— dels seus coordinadors per tal d'entendre les modalitats i les vies d'incorporació lingüística dels nousvinguts a la societat catalana, i per cercar-ne els seus possibles referents internacionals. Una preocupació amb una llarga trajectòria que s'ha traduït en diversos actes en els darrers anys, i que ara pren cos en forma de volum conjunt.²

Ben concretament, aquest volum recull contribucions de diversos investigadors nacionals i estrangers presentades en tres actes diferents organitzats pels coordinadors del volum: en primer lloc, el Vuitè Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona (13 de desembre de 2000); en segon lloc, la VI Jornada sobre la Variació Lingüística «L'impacte de les noves migracions en ecosistemes lingüístics plurilingües: l'experiència europea» (18 de gener de 2002), a la mateixa universitat; finalment, la ponència sobre la integració dels al·loglots al Quebec de la professora Marie McAndrew (25 de maig de 2005) organitzada per la

Xarxa CRUSCAT de l'Institut d'Estudis Catalans. Malgrat el decalatge temporal entre els uns i els altres, tots els articles que componen aquest volum estan estretament units per un mateix fil conductor: l'anàlisi de les dinàmiques sociolingüístiques generades per les immigracions al·loglotes en societats de llengües en contacte. Tots ells ens proporcionen perspectives diferents i complementàries sobre aquest mateix tema central.

El volum s'estructura en dos grans blocs d'articles: el primer, constituït pels textos provinents de la VI Jornada sobre la Variació Lingüística i la conferència a l'IEC, aplega diversos articles de síntesi sobre l'impacte de les immigracions al·loglotes sobre quatre societats amb llengües en contacte i/o minoritzades: Suïssa, Brussel·les, Luxemburg i Quebec. El segon, corresponent als textos del CLUB-VIII, conté diverses contribucions sobre l'impacte lingüístic de les noves immigracions en els territoris de llengua catalana.

El primer bloc pretén facilitar al lector referents actualitzats sobre com s'enfronten amb el repte de les noves immigracions unes societats en què el plurilingüisme formava part del paisatge local abans que s'hi instal·lessin els nousvinguts. No cal dir que cap de les societats tractades és exactament comparable a les societats catalanòfones. Però posades de costat, els diferents retrats ofereixen valuoses lliçons per al lector de les nostres contrades.

En el primer dels articles, el professor Georges Lüdi analitza la complexitat de la situació lingüística a Suïssa, amb especial atenció a la regió de llengua alamanica on, com és sabut, conviuen unes varietats dialectals locals d'alemany suís (*Schwizertüütsch*), vehicle general per a la comunicació oral, i la llengua alemanya estàndard (l'alemany o *Hochdeutsch*), molt diferent de les varietats vernaculars i usada sobretot per als usos escrits. A Suïssa, la presència d'immigració estrangera multilingüe es combina amb l'aplicació estricta del *principi de territorialitat*, que posa especial atenció a reservar per a la llengua pròpia del territori tots els usos públics i oficials. Suïssa és, també, un estat fortament descentralitzat, on les autoritats cantonals gaudeixen d'amplis poders de regulació de la vida pública. Partint de les dinàmiques idiomàtiques generades pels moviments poblacionals interns i externs, Lüdi planteja alguns dels reptes que aquests moviments generen en un món cada cop més globalitzat.

El segon capítol d'aquest volum és signat per l'investigador flamenc Rudi Janssens, i se centra en l'aglomeració de Brussel·les, un territori autònom dins el Regne de Bèlgica on la disputa lingüística entre flamencs i francòfons ha desembocat en un règim d'estricta cooficialitat del neerlandès i el francès. L'autor hi analitza la situació i les dinàmiques entre la població de Brussel·les, una urbs que ha passat de ser neerlandòfona a ser de predomini francòfon durant els darrers cent cinquanta anys,

2. Vegeu, igualment, PAYRATÓ i VILA (dir.) (2004).

i que avui, esdevinguda la capital *de facto* de la Unió Europea, acull més d'un quart de població d'estrangers d'arreu del món. Brussel·les constitueix un cas extrem d'internacionalització, i és ben probable que la seva experiència prefiguri en bona mesura el futur de les grans metròpolis cosmopolites del segle que tot just encetem.

El tercer dels articles té a veure amb un altre tipus de societat plurilingüe, la de Luxemburg. Situat a cavall de dues grans potències, la història del Gran Ducat és plena d'episodis que han posat en dubte la seva independència. El seu panorama lingüístic actual reflecteix aquesta història més que convulsa. En el seu article, el recercador Nico Weber explora les contradiccions que es viuen en un país de frontera instal·lat en un inestable trilingüisme, social, polític, legal i cultural, entre el luxemburguès, l'alemany estàndard i el francès, i analitza el paper que hi té l'altíssim percentatge de població immigrada que hi ha arribat al llarg del segle xx.

Finalment, tanca el bloc d'experiències internacionals un article de la professora Marie McAndrew. La seva contribució se centra en el Quebec, un dels països que suscitaven més interès des dels territoris catalans, si més no des d'un punt de vista sociolingüístic i polítològic. McAndrew analitza fins a quin punt les polítiques públiques poden aconseguir que les noves immigracions constitueixin no pas un perill, sinó un impuls per a la llengua anteriorment minoritzada. En aquest sentit, la lliçó del Quebec en defensa d'un idioma anteriorment minoritzat resulta enormement il·lustrativa del marge real de maniobra en aquests casos: ni tot és possible, ni tot seria lícit, però hi ha molt a fer des del respecte més escrupolós pels principis democràtics.

El segon bloc d'articles recull diverses contribucions centrades en l'anàlisi de la situació en el domini català. Els seus autors l'aborden des d'una visió antropològica i política, demogràfica, lingüística i pedagògica.

Enceta aquest bloc una contribució d'Adela Ros que planteja la necessitat de replantejar la relació entre autòctons i immigrants des d'una realitat, la catalana, llastada per les seves pròpies limitacions de nació sense estat propi. L'autora proposa l'avenç cap a un model d'interculturalitat que permeti alhora el reconeixement i l'enriquiment mutu mitjançant la construcció d'una ciutadania compartida.

El segon article d'aquest bloc té un caire més retrospectiu, i té a veure amb l'anàlisi del procés d'aprenentatge del català per part dels estrangers residents a Catalunya just en el moment d'arrencada de l'actual procés migratori. A partir de l'Estadística oficial de població de 1996, i adoptant sempre una perspectiva demogràfica, el sociolingüista Joaquim Torres estudia el paper del sexe, l'edat, la distribució territorial o el nivell socioprofessional a l'hora d'explicar les dinàmiques d'aprenentatge de la llen-

gua pròpia del país per part dels qui podem considerar els *pioners* de les noves immigracions.

El tercer dels articles d'aquest bloc adopta una perspectiva de la lingüística aplicada i l'aprenentatge de les llengües. En la seva contribució, Lluís Maruny i Mònica Molina analitzen l'adquisició del català en alumnes d'origen marroquí a l'ensenyament obligatori, i presenten una selecció dels resultats de la seva recerca sobre el procés d'aprenentatge lingüístic d'un grup d'alumnes del Baix Empordà, entre els quals destaca una proposta de seqüenciament del procés d'aprenentatge en tres etapes successives.

Finalment, el darrer dels articles, signat per Eulàlia Purí, té un caire molt més pedagògic, i apunta ja directament a una de les qüestions candents en l'estudi de les noves immigracions: el tractament escolar dels infants al·loglots. El seu treball revisa els recursos i els resultats dels programes d'incorporació d'alumnat estranger vigents al sistema educatiu de Catalunya fins a l'any 2003 i constitueix, per tant, una referència d'interès per les bases a partir de les quals van construir-se les actuals aules d'acollida.

Per encetar el camí

Tant els articles emmarcats en la nostra realitat més propera com els dedicats a descriure'n una de més llunyana tenen com a objectiu proporcionar al lector elements per tal d'imaginar com ha de ser el model català d'incorporació dels nous immigrants. El nostre model d'acollida ha d'aprendre molt de les experiències d'altres països, però ben segur que no podrà copiar-ne cap. El model català —i el balear, i el valencià, i l'andorrà...— d'incorporació, integració i acollida té un dels seus aspectes peculiars en la llengua, una llengua minoritzada que amplis sectors del país no volen veure reduïda a l'estatus de «minoritària» en el seu propi territori, però que no disposa dels amplíssims ressorts que proporciona un estat nació. O que, massa sovint, els té directament en contra.

Sigui com sigui, confiïm que aquest volum serveixi per aportar algunes llums a vells, nous i novíssims catalans a la tasca de construcció d'aquest nostre futur comú.

Bibliografia

BASTARDAS, Albert (2004). «Les llengües a Catalunya: diversitat sociolingüística i perspectives de futur». A: PAYRATÓ, Lluís; VILA I MORENO, F. Xavier [dir.]. *Les llengües a Catalunya: Cicle Joan Coromines III*. Barcelona: Fundació Caixa de Sabadell, p. 173-181.

CARDÚS, Salvador (2002). «Ciutadania i identificació política: Apunts per a un model d'anàlisi de la societat catalana». *L'Espill*, segona època, núm. 11, p. 125-35.

GINER, Salvador (1998). «La societat catalana a la cruïlla». A: GINER, Salvador [dir.] (1998). *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya, p. 25-39.

MARÍ, Isidor (2002). *Una política intercultural per a les Balears? Informe per al debat*. Palma: Govern de les Illes Balears. Direcció General de Cultura. Conselleria d'Educació i Cultura: «Sa Nostra» Caixa de Balears. Fundació «Sa Nostra».

PAYRATÓ, LLUÍS; VILA I MORENO, F. Xavier [dir.] (2004). *Les llengües a Catalunya: Cicle Joan Coromines III*. Barcelona: Fundació Caixa de Sabadell.